

Василиса ШЉИВАР
ИСТОЧНИ КАНОН
МОДЕРНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошки факултет
 Универзитет у Београду

(Тања Поповић, *Источни канон*, Сремски Карловци, Нови Сад:
 Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2019, 277 стр.)

Последња монографија Тање Поповић *Источни канон* резултат је дугогодишњег (компаратистичког) истраживања књижевности, уобличеног у појединачним научним радовима, који су обједињени појмом *Slavia orthodoxa*. Премда је садржина ове књиге дата у седам поглавља, она се може посматрати и друкчије, као дводелна структура, сходно логици коју диктирају тематика изложених истраживања и закључци који се у њима доносе. Тако се почетно поглавље „Источни канон и књижевност новог доба“ издваја као засебна целина, у чијим се оквирима дају основне теоријске поставке студије, њени извори и циљеви. Другу целину чини преосталих шест поглавља књиге – својеврсна провера књижевнотеоријских и књижевноисториографских начела изнетих у првом делу, тумачењем конкретних књижевних текстова.

Уз осврт на монографију Терија Иглтона, Тања Поповић се на почетку пита о могућностима интерпретације књижевности из угла савременог тренутка, означеног као „посттеоријско доба“. С једне стране, она истиче да је посттеоријско доба, услед своје прагматичности, банализовало науку о књижевности, посматрајући уметност као непрофитабилну и самим тим непотребну делатност. С друге стране, савременост таквом приступу и даље супротставља метод према којем је уметничко дело „издвојена духовна творевина“ [6]. Заснивајући управо на овом методу своју студију и промишљајући у првом реду питање посебности књижевности с обзиром на језик, културни модел, идеологију и наслеђе којима припадају, Т. Поповић смешта оквире свог истраживања унутар културне баштине групације *Slavia orthodoxa*, односно *источној канона*. Овакво омеђавање проналази своје оправдање у тежњи да се необичне, ничим непосредно условљене подударности између књижевних дела словенских православних књижевности ипак објасне, „да се проникне у законитости историјских процеса, догађаја и случаја“ [11].

Темељан књижевноисторијски осврт на медиевистичку дихотомију *Slavia orthodoxa* – *Slavia romana*, који разматра изворе источног канона и његове различите одјеке у науци о књижевности, зау-

зима централно место у размишљањима Т. Поповић и представља својеврсну реплику у дијалогу са студијом *Zajadni kanon* Харолда Блума. Полемисујући с италијанским славистом Р. Пикјом и непрекидно мењајући угао посматрања зарад достизања што је могуће веће објективности, разграната мисао Т. Поповић уводи у овај разговор бројне теоретичаре и философе (као што су Д. Лихачов, Н. Толстој, Ј. Лотман, Р. Јакобсон, В. Живов, Б. Успенски, Ђ. Трифуновић, Г. Шпет, Г. Федотов, Г. Флоровски и др.), формулишући у расправи с њима и сопствене закључке.

Основу полемике чини амбивалентно тумачење ћирилометодијевског наслеђа, које у бити почива на неједнаком разумевању односа старословенског идиома према грчком језику, што даље условљава поимање еволутивних токова књижевности источног канона и њиховог места у контексту европске књижевности уопште. Другим речима, једни моравску мисију одређују као „неопрезну грешку“ [21], која је довела до удаљавања од сакралних језика и самим тим од старог света, доприневши да књижевности *Slavia orthodoxa* остану изван граница европске цивилизацијске традиције, баштинећи сопствену, друкчију духовност. Потврду оваквог становишта аутор увиђа и у тврдњи да корени књижевности источног канона нису у европској антици већ у европском средњем веку, што условљава њихову посебну, дводелну класификацију – на стару и нову књижевност.

Други управо у овим особеностима виде један специфичан развојни пут, друкчију динамику. То је нарочито случај с размишљањима В. Живова и Р. Мартија о ширем цивилизацијском и културном оквиру словенске писмености, Д. Оболенског о „византијском комонвелту“, Р. Јакобсона о компаративном проучавању словенских књижевности, као и Ј. Лотмана о одређеним темама, проблемима и утицајима који континуирано прожимају књижевне текстове *Slavia orthodoxa*. Одјеке поимања посебности источног канона Т. Поповић уочава и у постструктурализму, конкретно у „новом разумевању руске класике“ И. Јесаулова. Засновано на иманентном приступу књижевности, али преломљено кроз призму претежно религиозних категорија – православног бића уметничког дела, васкршњег начела, христоцентризма и саборности – становиште руског научника битно проширује оквире појма *Slavia orthodoxa*, доводећи га у везу и с књижевношћу модерног доба.

Неопходност овакве актуелизације источног канона као особеног културног и духовног кода за Т. Поповић је очигледна. Преиспитујући комплексни развојни пут овог вишеслојног појма, а уједно и његов утицај на перцепцију конкретних дела, аутор ипак негира изоловање књижевности источног канона од европске цивилизацијске баштине. Не одричући аргументованост представљених начела, Т. Поповић уочава недоследност појединачних метода, њихову

једностраност и непремостиву ограниченост. Отуда и њене закључне речи, у којима се европска књижевност посматра као целовита творевина, поникла из једнаких корена. Премда су се они, трпећи разне утицаје (најчешће ванлитерарне природе), развијали различитим темпом и тако довели до раздвајања на источно и западно наслеђе, то ипак није разјединило структуру и законитости еволуције књижевности. Стога аутор у бахтиновском кључу позива на „ослобађање“ књижевног дела кроз његово читање и дубље разумевање сходно историјском тренутку у коме настаје, културном наслеђу које баштини и стваралачком дијалогу у који ступа. Примере таквог „ослобађања“ проналазимо у другом делу књиге, посвећеном преиспитивању интерпретативних домета оваквог становишта.

У шест теоријски утемељених компаратистичких студија, Т. Поповић разматра углавном дела руске и српске књижевности. Аргументованим приказом непосредног преплитања тематско-мотивског и идејног плана у временски и просторно удаљеним делима, она истиче оправданост појма *Slavia orthodoxa* и концепције коју тај појам подразумева. Тако се у поглављу „Туђа душа иза огледала“ неколико аутора руске књижевности и њихова литерарна остварења доводе у везу сагледавањем мотива огледала, затим тема одраза и удвајања у којима се он реализује, као и нарочите „огледалске“ форме коју диктира (А. Пушкин, В. Жуковски, Н. Гогољ, Л. Толстој, А. Чехов, В. Брјусов и др.). Ове везе произашле су из дубљег тумачења датог мотива, које понире и у словенску митологију и фолклор, где Т. Поповић уочава блискост поменутих стваралаца са српском књижевношћу, конкретно с причом Момчила Настасијевића „Записи о даровима моје рођаке Марије“.

Настасијевићу посвећено је и посебно поглавље „Хришћански парадокси и подвиг стварања“, којим се књига завршава. Ово опсежно истраживање умногоме расветљава енигматичну поетику српског песника, указујући на романе Ф. Достојевског као једно од могућих изворишта идеја на којима се темељи Настасијевићев лирски опус, али и однос према свету и стварању уопште. Разумевањем животног пута кроз призму библијске метафорике као неумитног понављања Христовог страдања у потрази за сопственим бићем, песник оживљава „драму у Богу“ [232] Ф. Достојевског (а уједно и Пушкинову представу о песнику као пророку). Идејна сродност, о којој сведоче и прозни записи у којима српски песник говори о руском писцу као о својој инспирацији, уочава се и у поступку транскрипције новозаветних текстова, који је био заједнички Настасијевићу и Достојевском.

Поимање стварања као својеврсног подвига Т. Поповић уочава и у приповедној прози Ива Андрића. Промишљањем сврхе и значења уметности, али и трагичности уметника у свету, говори се о лепоти која је у исти мах и опасност и спасење, која „настаје кроз

жртву и остаје у вечном трајању“[220]. Жртву подноси уметник, чија дела обједињују принципе божанског и демонског. Т. Поповић истиче да уметник издваја тренутак из света стварности за свет вечности, чинећи тако творачки принцип не само животворним већ и борбеним начелом, будући да једино уметност може одговорити на човекову потребу да овлада природним стихијама и да је једино она кадра „да заваља и победи страх од ужаса постојања и мучне свакодневице“, „да обузда зло“[189], да победи смрт. Лепота се даље доводи у везу с телесним принципом у чијим се гротескним приказима, испуњеним „преобличавањем ругобе лепотом“[202] још јасније очитује преплитање животворног и деструктивног начела. Нарочита пажња поклања се сагледавању Андрићевог ликовног уобличавања, које се у првом реду доводи у везу са графикама Гоје, делима Кокошке и Шилеа.

Стваралачки акт као оружје у борби против зла једна је од главних тема и текста о апсурду књижевних светова С. Винавера и Д. Хармса. Ово компаративно истраживање махом је засновано на бахтиновској идеји „генетичког памћења књижевности“ С. Бочарова, конкретно на памћењу антиутопије, која се узима као „један од видова третирања апсурда“[161]. Дајући ближи увид у наведене појмове, аутор их разматра у контексту неочекивано вишеслојне биографске и стваралачке сродности ова два писца, уочавајући уз то и унутарњу блискост њихових светова, која се остварује преко поетике Николаја Гогоља и гради њихов нарочит „уметнички универзум“[186].

Међутим, померајући границе истраживања, Т. Поповић доводи у везу дела настала у словенској (источној) баштини с делима других култура, ширећи тиме не само поглед на одређено књижевно дело већ и, у постструктуралистичком кључу, семантичко поље самог текста. То се највише очитује у преосталим поглављима – „Идеологија лепоте и побуне: Кристални двораци и Златни храм“ и „Казна и праштање: песничка и државна правда код Есхила и Михаила Булгакова“. Ови текстови, посвећени додирним тачкама дела Фјодора Достојевског и Јукија Мишима, с једне, и Михаила Булгакова и Есхила, с друге стране, настављају разматрање жанра (анти)утопије полемиком о социјалистичком „усређитељском пројекту“ и о „рационалној десакрализацији постојања“[112]. Тумачећи конкретна књижевна дела, аутор поставља најважнија, философска питања о лепоти, доброты и злу, о односу идеала и стварности, човековој срећи, о (песничкој) правди и у оквиру ње о односу државе и човека, власти, о покорности и побуну, насиљу и патњи, милосрђу и освети.

Уочавање и вешто проналажење аргументације и инструментаријума за образложење „необичних подударности“ тек наизглед удаљених књижевности потврђује почетну идеју ове књиге – да истражује очите посебности књижевности *Slavia orthodoxa* њих нипо-

што не издваја из општег оквира европске књижевне традиције. Напротив, то само показује да оне чине значајан део целине, која црпи своју идејну основу из блиских, транскултуралних извора. Срж ове научне студије је дубљи увид у структуру и прикривени смисао књижевног дела, разумевање сврхе и процеса стварања, а преко њега колективног несвесног и устројства света. Стога се перспектива појма *Slavia orthodoxa* коју предлаже Т. Поповић чини оправданом и потребном јер пружа могућност систематичнијег и самим тим темељнијег сагледавања књижевне мисли и духовне баштине уопште.